

Donáth Péter: Propaganda a Nagy Háborúban, a forradalmakban s az ellenforradalmi rendszer genezisénél. Vörös Boldizsár: Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról 1914–1919.

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 2018. 348 o.

Két évtized kutatómunkájának eredményeit adta közre Vörös Boldizsár az előszó mellett 26 különböző hosszúságú esettanulmányt, előadást forrás- és képmellékleteket tartalmazó színvonalas, érdekes és sokszínű kötetében (melyek közül egy előadás itt jelent meg első ízben). A kötet felépítése a rendkívül szerteágazó témájú dolgozatokban tárgyalt jelenség, történet, probléma történeti sorrendjének megfelelően lett kialakítva. A több korszakot is érintő dolgozatok, a bennük érintett első időszaknak megfelelően kerültek elhelyezésre. Az olvasó így előbb az I. világháború, majd az őszirózsás forradalom, valamint a Tanácsköztársaság korszakának, s az utóbbira reflektáló ellenforradalom első megnyilvánulásainak jelenségeit megjelenítő írásokkal találkozik a kötetben.

A rendkívül különböző témájú írások közös sajátossága, hogy az adott korszak propagandájához kötődnek valamilyen formában, s azt jelenítik meg plasztikusan, hogy olyan rendkívüli helyzetben, amilyen egy háború vagy a radikális rendszerváltozások sorozata, miként hatják át az aktuális ideológiai-politikai elvárások a kultúra, a mindennapi élet legkülönbözőbb elemeit. Érintik a háborús/forradalmi/ellenforradalmi politikai célok mellett való mozgósítást, az iskolai oktatást-nevelést (beleértve ebbe a gyermekjátékokat és a gyermekirodalmat is), az irodalmat, éneket-zenét, a képzőművészetet, a filmet, az épített környezetet, a szabadidős tevékenységeket (pl. a lóversenyt, kávéházi kommunikációt, naplóírást). Az aktuális legitimációs, értékrendi, politikai-világnézeti szempontok áthatották (s áthatják) a múlthoz, az azt reprezentáló szimbólumokhoz való viszonyt s a történelmi személyiségek, művészek, tudósok megítélését is: legyen szó akár az iskolai történelem- és irodalomoktatásról, az utcák, terek el- és átnevezéséről, vagy az éppen elhunytak méltatásáról/bírálatáról/temetéséről, életművük megítéléséről, a csúsztatásoktól, hamisításoktól sem mentes kisajátításukról.¹ A szerző figyelmét nem kerültek el a mindennapi gondolkodás bizonyos tradicionális, folklorisztikus elemei sem.² Nagy figyelmet szentelt a válsághelyzetekben korlátozott információáramlás nyomán előálló – talán a politikai ellenállás sajátos eszközeként is megjelenő – suttogó propaganda, az álhírek kialakulásának, terjedésének, s az éppen regnáló hatalom ellenük való fellépésének s be-

¹ Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai 1919-ben (191–200.); Az átírt Ady és a kisajátított Hésziodosz. Átalakított klasszikusok Az Én Újságom tanácsköztársasági számaiban (242–247.).

² „megjött Rudolf királyi”. Károlyi Mihály alakjához kapcsolódó folklóralkotások az őszirózsás forradalomban (170–178.).

vetett eszközeinek is. S végül, de nem utolsósorban: a gyorsan, szélsőségesen változó politikai s nehéz életviszonyok elviselésének, az identitás megőrzésének, a távolságtartásnak fontos eszköze volt a privát napló, a humor, a vicc. Vörös Boldizsár komoly figyelmet szentelt ennek is, rámutatva ezek válfajaira, képződésük sajátosságaira s arra, hogy azok miként őrződtek meg vagy mutálódtak a politikai körülmények gyökeres változása nyomán.

A korabeli propagandához való ilyen-olyan kötődésük mellett egységbe foglalja e rendkívül sokrétű írásokat Vörös Boldizsár történész attitűdje, alaposága, gondos forráskezelése, gördülékeny, olvasmányos stílusa, pontos fogalomhasználat, a mába nyúló kényes témakör tárgyyszerű elemzése, mértéktartó, visszafogott értékelése s holisztikus látásmódja. A kötet valamennyi tanulmányának első jegyzetei arról tanúskodnak, hogy a szerző alaposan elmélyedt az éppen tárgyalt téma szakirodalmában, ezért az igencsak különböző – gyakran interdiszciplináris (pl. a történeti mellett irodalmi, nyelvészeti, pedagógiai, művészettörténeti stb.) – megközelítést igénylő elemzése is sokrétűek, árnyaltak, finom megfigyelésekben, eredeti megállapításokban gazdagok. Írásai kivétel nélkül komoly forrásfeltárásról (könyvészeti, levéltári, kéziratári, fotó- és filmtári kutatásokról) tanúskodnak, s arról is – ami külön is megemlítené –, hogy hozzáértő kollégák széles körében tájékozódott a lehetséges források körét, elérhetőségét illetően, s minden ilyen segítséget köszönettel honorált tanulmányai lábjegyzeteiben, melyek precíz forráshasználatról, hivatkozásokról tanúskodnak. Kiemelendő emellett, hogy Vörös Boldizsár nemcsak hasznosította az egyes forráskörökben jártas kollégái tanácsait, hanem maga is segítségükre volt. A „Vörös riportfilmek és fekete-fehér újságok” c. dolgozatában például, melyben a korabeli újságok tudósításainak és a fotótárak anyagainak felhasználásával pontosításokat, korrekciókat javasolt az utólagosan rekonstruált riportfilmek összeállítására vonatkozóan (259–265. o.). Tanulmánykötetről lévén szó, a szerző láthatóan számolt azzal is, hogy különböző olvasói csak a könyv egy-két tanulmánya iránt érdeklődnek. Ezért minden dolgozatban pontos utalásokkal ösztönzi őket a tekintetben, hogy melyik másik dolgozatot érdemes még elolvasniuk a tárgyalt téma jobb megértése érdekében, s utal arra is, hogy az éppen tárgyalt téma/jelenség miként illeszkedik a korabeli propaganda általános rendszerébe, vagy éppen miképpen reflektál arra.

A könyv egészét tanulmányozó olvasó az egyes írások informatív tényfeltárási és sokoldalú elemzése mellett eljuthat Vörös Boldizsár könyvének további tanulságaihoz: a propaganda természetének, mechanizmusainak mélyebb megértéséhez. Ahhoz, hogy a szemben álló, igencsak különböző értékrendű, egymást tagadó politikai rendszerek gyakran mennyire hasonló propagandaeszközökkel éltek, miközben kölcsönösen kevésbé tolerálták a rivális eszmék, érdekek képviselőit. Kirekesztően vi-

selkedtek, s a lényegesen mást képviselő ideológiák, mozgalmak, pártok, intézmények, szimbólumok s képviselőik eltüntetését, háttérbeszorítását, megsemmisítését sem zárták ki eszköztárukból.³ Érdekes tanulság az is, hogy ilyen polarizált nemzetközi, s hazai politikai helyzetekben mennyire szerény mozgástere maradt a toleránsabb, árnyaltabb egyéni nézetek, álláspontok képviselőinek, s hogy alkotásaik – akarva-akaratlanul – a gyorsan, radikálisan változó, számukra idegen kétpólusú társadalmi közegben milyen sorsra jutottak, értelmezéseket nyerhettek. Tiszteletre méltó, hogy Vörös Boldizsár az egy évszázaddal korábbi fejlemények tárgyyszerű vizsgálata, elemzése során – helyesen – még csak halvány utalást sem tett a mai magyarországi állapotokkal való összevetésre, aktualizálásra. Mindazonáltal a kötet elolvasása nyomán a recenziens számára nyilvánvalóvá vált, ami ezeket az írásokat a mai olvasók számára érdekessé teheti: de nobis fabula narratur (rólunk szól a mese).

Mindezen értékek fejében – egy tanulmánykötetben érthetően – néhány írásban kisebb-nagyobb ismétlések újraolvasását is vállalnia kell a könyv egészének tanulmányozására késztetést érző olvasónak. Véleményem szerint bőven megéri a kis plusz fáradságot. A dolgozatok szerteágazó volta, adatgazdagsága, finom elemzései lehetetlenné teszik a mű egészének szisztematikus bemutatását egy, a kötet terjedelmének századrészét kitevő ismertetés keretében. Ezért – a teljesség igénye nélkül – néhány kedvcsináló mozzanatot, témát, dokumentumot szeretnék a vélhetően különböző érdeklődésű olvasók figyelmébe ajánlani.

Az irodalomtörténet iránt nyitottak számára érdekes lehet Karinthy Frigyes 1910-ben a *Nyugatban* és a *Renaissance* c. folyóiratokban megjelent „Vérmező” című verse, majd a témát feldolgozó, 1913-ban írt drámai jelenete keletkezésének bemutatása, elemzése.⁴ Az is, hogy a forradalmakkal – különösen a Tanácsköztársasággal – nem szimpatizáló szerző jelenetét 1919. május 1-jén mutatták be a Madách Színházban. Vörös Boldizsár írásaiban plasztikusan bemutatja, hogy – a valójában történetileg igencsak ellentmondásos szerepet játszott – Martinovics Ignác a századfordulótól Magyarországon miként vált (szabadkőműves páholyok nevét viselő) a szociáldemokrata párt által is a megőrzendő hagyományokhoz sorolt, a Tanácsköztársaság által kifejezetten sztárolt figurává, a történelemtanítás, a bélyegkiadás kiemelt alakjává, az 1919. május elseji megemlékezések során vörös szarkofággal „kitüntetett” hőssé.⁵

³ Lásd ehhez pl. a kötetben a 150–151., 159. és a 284–285., 290–291. oldalakat.

⁴ E tanulmányban található a szép kivitelezésű, jól szerkesztett – ám az idézeteket talán túlságosan apró betűkkel megjelenítő – kötet egy félreérthető megfogalmazása. A 29. oldalon a második bekezdés első sorának tömör megfogalmazásából nem világos, hogy egy 1918-ban megjelent munkában miként lehetett Karinthy Frigyesnek egy, a levelét 2016-ban olvasó íróársától véleményt kérnie.

⁵ Forradalom a műalkotásban – műalkotás a forradalomban. Karinthy Frigyes: Vérmező

Érdeklődésükre tarthat számot a *Molnár Ferenc* 1914–1915-ös haditudósítói tevékenységét bemutató írás, s a Szomory Dezső – fiktív, Harry Russel-Dorsan néven a *Nyugat* 1914–1915. évfolyamaiban publikált – „harctéri leveleit” elemző két tanulmány is.⁶ Ezen alaposan dokumentált, mívesen elemző írásokból megtudhatjuk, miként alakult az akkor már világhírű Molnár Ferenc viszonya a háborúhoz, a kezdeti lelkesedéstől a kiábrándulásig, az áldozatot hozó katonák életének „hurraoptimizmus” nélküli, sallangmentes, empatikus bemutatásáig.

„*Szomory Dezső* [ellenben] nem harcolt katonaként; nem tett közzé nevével háborúpárti szépirodalmi alkotásokat, újságcikkeket; nem dolgozott haditudósítóként se, de nem is foglalt állást nyíltan a világégéssel szemben. Mindezek helyett [...] önmaga által kitalált figurájába rejtve tett közzé olyan fiktív haditudósításokat, amelyek egyfelől bizonyos részleteikkel illeszkedtek a magyarországi antantellenes, németbarát propagandába, másfelől viszont arra is lehetőséget nyújtottak, hogy megjelenítse azokban a háború borzalmait is [...] amelyek pedig alkalmasak lehettek a háborúellenesség kialakítására. A különc írónak ez az eljárása egyszerre tette lehetővé számára a részvételt a háborúban és a távolságtartást is attól – az esete így, önmagán túlmutatóan, általánosabb érvennyel is jól szemlélteti egy alkotó közéleti szerepvállalásának egyik, bár igencsak sajátos lehetőségét” – zárta erről szóló írását Vörös Boldizsár (57–58. o.).

Már 1915-ben elindult a gondolkodás arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország akkor remélt világháborús győzelme esetén milyen jövő vár Magyarországra s fővárosára. A „Pest »a világ legboldogabb, legcivilizáltabb, legszebb metropolisza« lett” című tanulmányban a szerző előbb több korabeli előadásból, tanulmányból idéz, melyek lényege, hogy Magyarország „a Kelet kapuja lesz”, s hogy Dániától Németországon át délen Ádenig, keleten Baszráig vezető vasútvonal épül, amelynek révén a magyar főváros a gazdasági és kulturális fejlődés élvonalába kerül. Ezek nyomán *Gábor Jenő* még abban az évben „utópisztikus regényt” publikált „1950. Pest nem volt, hanem lesz” címmel, mely szerint a már 1915-ben megnyert háborút követő reformok eredményeként „harmincöt évvel a világháború után, a magyar főváros lett a legemlegettebb városa a földgömbnek. [...] Miként az ókorban Róma felé, vagy mint évezredek múltán a civilizált emberiség Párizs felé, úgy fordult most az egész emberiség tekintete a világ legboldogabb, legcivilizáltabb, legszebb metropolisza: Pest felé. [...] Pest nemzeti öntudatában, kultúrájában, erkölcsileg és szellemileg teljesen újjászületett. A tökéletes harmónia, amely a metropolisz pszichéjét jellemezte, benne volt a békeváros

(19–37.).

⁶ Lásd ehhez: Egy haditudósító emlékei. Molnár Ferenc írásai I. világháborús élményeiről (38–48.); Frontélmények a hátszorból. Szomory Dezső „harctéri levelei” (49–58.).

politikai, társadalmi, gazdasági, erkölcsi és szellemi életében egyaránt. A legideálisabb jóléti intézmények mind megannyi láncszemét képezték a legfinomabb művű, legtökéletesebben összeállított, hatalmas gépezetnek, a város közigazgatási szervezetének. Pest lakossága új világnézettel, új erkölcsi felfogással, átalakult érzelmekkel, friss, modern eszmékkel élte tovább a béke boldog napjait. Az ifjabb generáció, amely minden tekintetben új szellemi atmoszférában nevelkedett fel, alig öröklött valamit a régebbi korrupst szellemből. [...] Az egymás iránti szeretet, becsület, tisztelet, barátság, munkakedv oly tökéletes emberi társadalmat hozott létre, amelyről csak korábbi századok utópista bölcsei mertek álmodozni. [...] Itt nem voltak többé plutokraták és koldusok, zsákmányolók és kizsákmányoltak, jóllakottak és éhezők, mert e városban a munka jövedelmezősége minden tekintetben kiegyenlítette azokat az eddig áthidalhatatlannak látszó ellentéteket, amelyek e szélsőségek között eddigileg fennállottak. [...] [A] város jótékonyági adó formájában maga gondoskodott a szegényeiről. E városban nem ismerték többé az antiszemitizmus, klerikalizmus, korrupció, politikai és gazdasági panamák fogalmát, a protekciókeresést és más olyan fogalmakat, amelyeket eddig a város »rákfenei« gyűjtőnéven ismertek mindenütt” (91. o.).

A társadalom kívánatosnak ítélt átalakításának előfeltételeként még az idézett utópikus regényben is kulcsszerepet tulajdonítottak az ifjúság nevelésének. Már a háború elején erőfeszítések történtek arra, hogy a gyermekeket, fiatalokat az új helyzetre felkészítsék. Háborús gyermekjátékokat hoztak forgalomba, illetve – az addigi történelemtanítási gyakorlattól eltérve – már nemcsak a kiegyezésig tanították a magyar történelmet, hanem az azt követő időszakot is, sőt a „háborús pedagógia” jegyében még a világháború történetét, viszonyait is. Sőt, kísérletet tettek az akkor várt győzelem nyomában kialakuló helyzetre való felkészítésre.⁷

Az iskola tehát egyre inkább a figyelem középpontjába került, majd a forradalmakban a társadalom átalakításának egyik legfontosabb eszközeként tekintettek a nevelésre, s ágenseként a pedagógusokra.⁸ A Tanácsköztársaság idején annak vezetői és vezető újságjai, folyóiratai (pl. a *Népszava* 1919. április 11-i számában) hangoztatták, hogy az új iskolának „szocialista világnézetű és tudású katonákat” kell nevelnie, „kötelessége, hogy a most fölserdülő generáció, a holnap munkássága, tudományos föl-

⁷ Lásd ezekről a „Ha gombóccal hajigálnak, / El is megyek katonának”. Háborús gyermekjátékok Magyarországon 1914–1918 (67–79.); A jelen és a közelmúlt tanítása – világháborúban és a „világforradalomban”. Az I. világháború, mint hivatalos tananyag Magyarországon 1917–1919 (96–106.).

⁸ „Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt”. Oktatási utópiák a Magyarországi Tanácsköztársaságban (211–224.); Új történelemtanítás – átértékelt történelmi hősök? Kiemelkedő személyiségek a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos történelem-tananyagaiban (225–232.); Az 1918-as polgári demokratikus forradalom a Magyarországi Tanácsköztársaság oktatási anyagaiban (233–241.).

készültséggel, a meggyőződés mélységével és a világnézet kialakult biztosságával lépjen az új rendbe és forradalmár elszántsággal vigye tovább a mi munkánkat” (212. o.). Ennek érdekében *Zigány Zoltán*, a Néptanítók Lapjának felelős szerkesztője június 26-i cikkében hangoztatta a megfelelő propaganda fontosságát. „Sarkalatos elvként tartsuk szemünk előtt, hogy a letűnt korszak iránti szeretetet, a kegyeletes hagyományokat irtuk ki a nép lelkéből, s ébresszük fel ezek helyett a jövő életforma iránti vágyakozást” (217. o.). Maga sem tétlenkedett ez ügyben. Május 8. és július 24. között fantasztikus útleírás köntösében közölte a közoktatásügyi népbiztosság lapjában utópikus államregényét, mely szerint 2020-ban (!) Rasz Ali ben Ibrahim abesszin aga jelentett az akkor már kommunista Magyarországról, a tökéletesen felszerelt iskoláról, mely az ifúságnak „valóságos otthona, ahol élelmezése, egészségének ápolása, pihenése és szórakozásai is figyelmes gondozásban részesülnek, s a gyermek egész élete az iskolai nevelés érdekei közé koncentrálódik. Minden gyermek 6-18 éves koráig a köznevelésnek olyan egységes, mondhatnám magasnyomású atmoszférájában áll, hogy az egész környezet, a mindennapi élet a maga aktív tevékenysége, s a körülötte lévő egyének minden működése a nevelés céljaira vannak irányozva.” Az állam ezzel „kivette a gyermeket a régi család konzervatív életkörülményei közül és belehelyezte egy magasabb rendű életforma keretei közé. Hozzászoktatta a tisztaság, a higiéné, a jó ízlés, a kényelem, az okszerű táplálkozás s a szórakozás bizonyos mértékéhez. [...] [M]ásodik természetükké erősítette a jobb, igényesebb életakarást, úgyhogy az iskolán kívül, otthon, s a társadalomban sem maradhattak meg a régi élet keretei között. [...] Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt, aki az iskolai élet magasabbrendűségét hazavitte magával a családi otthonba, s elégedetlenkedéseivel kikezdte a tisztátalanság, ízléstelenség és okszerűtlenség régi megszokottságát. Meg vagyok róla győződve, hogy a régi kapitalista termelés produktivitásának elégtelensége csak ezzel az iskolai forradalommal párosulva formálhatta át ilyen rövid, alig száz év alatt ennyire gyökeresen ezt az országot” – jelentette Rasz Ali ben Ibrahim *Zigány Zoltán* utópikus regényében a 2020. év Magyarországról (219–220. o.).

Bár szép fővárosunk – büszkeségünkre, örömünkre – valóban a világ turistáinak kedvelt célpontjává lett az utóbbi években, egyébiránt aligha ismerhetnek mai Budapestünkre az idézett utópikus regények leírásaiból a mai olvasók. Nem így a kötet több tanulmányában is sokoldalúan taglalt *szimbolikus térfoglalás* különböző jelenségeire.⁹ Ismerősnek

⁹ Lásd ezekhez: Terek, tömegek, filmek. Rendezvények a magyar híradókban 1915-ben és 1919-ben (80–87.); Koronátlan címer, vörös zászló. Az új rendszer szimbólumai az 1918–1919-es magyarországi forradalmakban (128–137.); Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben (139–161.); A magyar köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án: szimbolikus térfoglalás térben

tűnhet számukra az utcáknak, tereknek, rakpartoknak, laktanyáknak, könyvtáraknak az éppen uralkodó politikai erők értékrendjének megfelelő átnevezése. Ez a kötetben tárgyalt időszakban előbb az első világháborús német, török, bolgár szövetséges hatalmak vezetői neveinek bevezetéséhez; majd a forradalmak során ezeknek s a Habsburg-uralkodók és családtagjaik neveinek eltávolításához, a magyar jakobinusok, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hőseinek, Károlyi Mihálynak, Szabó Ervinnek s a népköztársaság megalakulásához vezető, nevezetesnek tekintett események neveinek, megnevezéseinek bevezetéséhez; majd a Tanácsköztársaság alatt Marx [és Kun Béla laktanyanevekként való] előtérbe helyezéséhez vezetett. Ismerős, s ezért érdekes lehet számunkra az állami ünnepek (s azt kísérő díszletek, zeneművek, plakátok), zászlók, címerek, államformák, megnevezések többszöri változása, valamint a köztéri szobrok állítása, leszerelése, letakarása, majd visszaállítása, melyeket Vörös Boldizsár érdekesen, plasztikusan tár elénk sok fotómelléklettel. Különösen emlékeztet az egymással feleselő, az egymást váltó rendszerek legitimációját szolgáló tömegdemonstrációk (a népköztársaság kikiáltása 1918. november 16-án; a Tanácsköztársaság a várost vörös lepelbe [Horthy Miklós szerint „rongyokba”] borító, még Árpád fejedelem helyére/főle is Marx-szobrot állító 1919. május 1-jei demonstrációja; s a Nemzeti Hadsereg 1919. november 16-i bevonulását kísérő ünnepségek) sokoldalú, plasztikus leírásai. Ezek közös vonása volt, hogy azt kívánták demonstrálni: az ország többsége, „a nép” mellettük van. Végtelenül komolyan vették önmagukat, s az általuk opponált rendezvényekkel való szembenállásukat. Mindazonáltal a szerző azt is látnunk engedi, hogy politikai-világnézeti ellentétek ellenére esetenként mennyire hasonló propagandaeszközöket használtak, s hogy minden erőfeszítésük ellenére mennyire korlátozott eredményeket értek el célközönségük, a lakosság körében.

A szerző korabeli naplók, rém- és álhírek, viccek bemutatása, elemzése révén enged némi betekintést abba, hogy mennyire különböző reakciókat váltottak ki a mindenkori állami befolyásolási kísérletek, manipulációk.¹⁰ Különösen a deklaráltan diktatórikus Tanácsköztársaság idejéből,

és időben (162–169.); Lóversenypályák és politikai propaganda. Szimbolikus térfoglalási akciók a Magyarországi Tanácsköztársaság idején (248–256.).

¹⁰ Lásd ezekről: Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben (107–116.); Kommunikáció a válságban – válság a kommunikációban? „Oroszpánik” Budapesten az őszirózsás forradalom idején (117–127.); Különböző politikai rendszerek – hasonló humoros alkotások? 1919 fordulatai viccekben és karikatúrákban (179–190.); Elismerés, elutasítás, megőrzés. Regálások a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájára (266–274.); „Szamuely repülőgépen Oroszországba szökött”. Álhírek Budapesten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején (275–300.); „Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőit bízzák meg”. A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra

idejéről olvashatunk – komoly elemzésekkel kísért – emlékezetes álhíreket, vicceket, láthatunk karikatúrákat, melyek megfogalmazóik félelméről, reményeiről s a túléléshez szükséges távolságtartásáról tanúskodnak.

Az érdekes és színvonalas könyv olvasásához kedvcsináló – igencsak parciális – felsorolásom befejezéséül egy a „proletárdiktatúra” idején született viccet ajánlok a *POLYMATHEIA* figyelmükkel kitüntető olvasói figyelmébe. Az akkoriban még az élelmiszerhez, munkához jutáshoz is elengedhetetlen szakszervezeti tagság s bizalmi rendszer idején született az alábbi satirikus szöveg:

„Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőjére bizalmat válasszanak. Mondják, hogy először az oroszán felé hajlott a bizalom, de egy majom kijelentette, hogy az képtelenség, mert hisz’ az oroszán király, az állatok királya. Király pedig nem lehet proletár. Ekkor a kenguru nevét kezdték kiáltozni. A majomnak ismét aggályai támadtak, hogy a kenguru burzsuj, mert erszénye van. – Legyen az orángután, mert ő a legveresebb, kiáltozták erre. – Pardon! – szólt a pávián. – Az orángután csak vereses, de én ott, ahol ülni szoktam, kimondottan lángvörös, bíborvörös, vagy, ha úgy tetszik: kommunista vörös vagyok. – Éljen a pávián! – zúgott erre a gyűlés. Az oroszán azonban nem hagyta annyiban a dolgot, átrohant az Epreskertbe, és megkérte az öreg Benczúrt, pardon Bencz (méltóságos) úrt, fesse be neki is vörösre azzal a szép színnel, amivel régen közismert történelmi képein a mentéket festette. Befestve visszarohant a gyűlésre és már messziről kiáltozott: – Nekem is veres! Az enyém is van olyan veres! Az állatok egy pillanatra meghökkentek, de felállt a tudós bagoly és kijelentette: – A páviáné az érvényes veres, mert a páviáné már március 21-e előtt is veres volt. Így lett a pávián az állatkert bizalmija.” (319. o.)

További 61 viccet, viccvariánst elemez a kötet utolsó tanulmányában Vörös Boldizsár, melyek a Tanácsköztársasággal (illetve a román megszállókkal) kapcsolatban bírálták-támadták „annak vezetőit, politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyait, külpolitikáját és annak hadviselését” (320. o.), ezzel is gazdagítva, színesítve a „proletárdiktatúráról” – közvetlenül annak bukása után – a köztudatban (s az ellenforradalmi propagandában) elterjedt/terjesztett képet.